

ԿՈՎԿԱՍԻ ԹՈՒՐԳ ՄԱՄՈՒԼԸ

Անոնք որ այս էջերում ուշադրութեամբ հետևեցան թուրք լրագրութենէն քաղուածօրէն առաջ բերուած յօդուածներուն, գիտեն թէ Կովկասի թուրք ժողովուրդը, այս պահուս կը գըտնուի, փոխանցման շրջանի մը մէջ: Այլևայլ կողմերէ ձայններ կը բարձրանան իսլամ ժողովուրդը հրաւիրելու համար գործունէութեան, գիտակից կեանքի: Մենք այս էջերուն մէջ արձանագրեցինք, թէ ինչպէս թուրք հրապարակախօսները՝ կըրթուած կանոնաւոր հոգևորականներ հասցնելու համար կը պահանջէին սեմինարիա մը բանալ Թիֆլիսում: Մահմէդականները խօսքէն գործի կ'անցնին: Կովկասի շէյխ-իւ-իսլամը ինչպէս յիշուած է «Մուրճ»-ում դիմում ըրած է արդէն հարկ եղած տեղը, Թիֆլիսի մէջ սեմինարիա մը հաստատման արտօնութիւնը ձեռք բերելու համար: Մենք ժամանակին արձանագրեցինք՝ թուրք գորդներու կողմէ՝ բարեգործական ընկերութիւններ հիմնելու համար յայտնուած մեծ ցանկութիւնը: Եւ ահա կը լսենք որ Բագուի մէջ այդ ցանկութիւնն ալ իրագործելու վերայ են: Անցեալ անգամ, մենք առաջ բերելով իմամի մը նամակը, ցոյց տուինք թէ ինչպէս թուրքերը կը ձգտին այժմ կանոնաւորել իրենց ունեցած ուսումնարանները, բանալ նորերը և մանաւանդ հիմնել «Կրթասիրաց ընկերութիւն» մը, որը պիտի աշխատէր, այլևայլ թրքաբնակ քաղաքներու մէջ ճիւղաւորուելով՝ կրթական գործը կազմակերպել: Օր մը, կասկած չկայ, այդ ընկերութեան հաստատումին լուրն ալ կը ստանանք:

Այս բոլոր ջանքերը պերճախօս ապացոյցներ են թուրք հասարակութեան զարթնումին: Մենք ուրախութեամբ մատնադրել կ'ընենք այս երևոյթը, որովհետև հաւատացած ենք որ մեր դրացիներուն առաջադիմութիւնը մեզի բացի օգուտէն ոչ մէկ վնաս չի կրնար հասցնել: Ընդհակառակը ամեն չարիք տղիտութենէ և յետադիմութենէ կը բղխի: Եւ ահա այս նկատումով՝ առաջնորդուած է որ մենք օրը օրին մեր ընթերցողները տե-

ղեակ պահեցինք թուրք կեանքի մէջ կատարուած շարժումներուն և փոփոխութիւններուն:

Աւելորդ չէր սակայն նկատել, որ իսլամ հասարակութեան կեանքին մէջ տեղի ունեցող այս լուռ ու յարաճուն խմորումը՝ որպէսզի իր իսկական նպատակէն չչեղի, որպէսզի տայ յաջող արդիւնքներ, պէտք է որ թուրք գիտակից ուժերը գործի գըլուխ անցնին և թոյլ չտան բախտախնդիր ու մութ անձնաւորութիւններու հասարակութեան նպաստաւոր տրամադրութիւնը իրենց անխոստովանելի շահերուն ծառայեցնել: Պէտք է որ վերածնունդի համար փորձուած այդ ճիգերը իրանց վրայ կրեն իսկական քաղաքակրթութեան, լայն մարդկայնութեան կնիքը, ապա թէ ոչ փոխանակ մահմէդական ժողովուրդը անոնցմէ շահելու, մեծապէս կը Վրասէ:

*
* *

Կ. Պոլսի մէջ կրթութիւնն ստացած երիտասարդ գրող մը՝ Նոման Զատէ՝ դարթնումի միկնոյն կոչնակը կը հնչեցնէ «Մենք ալ ժամանակի պահանջմանց համեմատ աշխատենք» վերնագիրը գրող երեք յօդուածներով, որոնք տպուած են «Շարքի-Ռուս»-ի 147, 148 և 152 համարներու մէջ: Նոման Զատէ իրեն ընաբան կ'առնէ հետեւեալ երկտող ոտանաւորը. «Ազգ! բաւական է այսքան համբերութիւն, այսքան համակերպութիւն. ընաւ պէտք չէ մեզի այն կեանքը, որ կապուած է տգիտութեան»: Ու կը բացատրէ թէ ամեն ժամանակ իր պահանջն ունի, և թէ իրենց ժամանակին հետ չքալող ազգերը, դրացի ժողովուրդներէն ետ մնալով՝ կը ճզմուին, կ'ոչնչանան անոնց ուժիդ սրունքներուն տակ: Թէ այդ ընական օրէնքը հաստատող փաստեր, ապացոյցներ լեցուն են ազգերու պատմութեան մէջ: Կրօնական պատմութիւնը, շարիաթն անգամ ցոյց կու տայ թէ անշարժութիւնը բացարձակ օրէնքը չէ կազմած մահմէդական կեանքին: Այլևայլ մարդարէներ այլևայլ եղանակով բացատրած են կրօնքի պատուէրները. թէ իսլամ կրօնքը իր էութեան մէջ նոյն մնալով՝ ծնունդ է տուած, այդ մարդարէներու ազդեցութեան տակ հէնէֆի, շաֆի, մալիկի, հանբէլի, շիա և այլ ճիւղաւորութիւններուն: Այս և այսօրինակ փաստեր կը վկայեն որ ամեն ժամանակ իր որոշ պահանջն ունեցած է և մահմէդական ժողովուրդը այդ պահանջներուն յարմարուած է:

«Սակայն—կ'աւելցնէ յօդուածագիրը—տեսնենք Աստուած ինչ կու տայ, քու աշխատելի օգուտ չըներ՝ Աստուծոյ կամքը պէտք է, Աստուած մեզ կը հոգայ, մահը որ կայ աշխատելն

անօգուտ է, խորհուրդ մարդկան՝ կամք Աստուծոյ, պատահելի-
քը կը պատահի, դուն թ'նչ կ'ուզես ըրէ՝ Աստուծոյ տնօրինու-
թիւնը կը կատարուի, Աստծուն ապաւինողը անյոյս չելլեր
կայն այս կարգի խօսքեր անգիր ըրած՝ մեր սեփական պակա-
սութիւնները ծածկելու համար, անմիջապէս անոնցմէ մէկն
ու մէկը կը կ'պցնենք... Ժամանակի պահանջներուն համեմատ
աշխատիլ ու փոխուիլ չենք ուզեր. բայց պէտք չէ մոռնանք, որ
դարուն և ժամանակին համեմատ փոփոխուիլ եթէ հարկ չըլ-
լար ոչ Արքային երուն փառաւոր առաջադիմութիւնները, ոչ
Անտալուզի արարներուն զմայլելի քաղաքակրթութիւնը և ոչ
Թուրքերուն սասանեցուցիչ աշխարհակալութիւնը երևան կու
գար: Մեր բոլոր չարիքներուն աղբիւրը, մեր հին սովորու-
թիւններէն չաղատագրուելուն մէջ կը կայանայ, մեր բոլոր
դժբախտութիւններն կ'առաջանան այն բանէն՝ որ մենք չենք
մտներ նոր ուղութեան փրկարար ճամբուն մէջ... Կապկելու
մէջ մեր ազգէն աւելի յաջողակ ազգ չկայ. մենք մեր տներու
բոլոր կահկարասիները երոպակացուցած ենք, մենք հոգի կու
տանք ֆրէնկի ապրանքներու համար, բայց կը պահենք եր-
կիւղածութեամբ մեր փտած գլուխը, մզլոտած ուղեղը, ժանգո-
տած մտքերը, թունաւոր սովորութիւնները և կապկելու ունա-
կութիւնը: Մենք արտաքինով միայն երոպացի ենք. բայց կըր-
թութեան, քաղաքակրթութեան, հասարակական կեանքի տե-
սակէտով մէյ մէկ տգէտ թուրքեստանցի, մէյ մէկ բորբոսած
ֆանատիկոս... Ո՛ւր են մեր առաջադիմութեան աշխատող գի-
տունները, դատիները, մոլլաները, վաճառականները: Իսկ երբ
տեղը գայ, խօսք բացուի ամենքը կրօնքի պաշտպան, ազգի
գլուխ ցոյց կու տան իրենք զիրենք... Կայսերական հրովարտա-
կը (մանիֆեստ) ծանուցուեցաւ: Հազարէն մէկ՝ ձեռք չընկնող
պատենութիւնը, յարմար առիթը ստեղծուեցաւ: Մինչև անգամ
հրէաները այդ բարեպատեհ առիթէն, այդ բարեբար օրէն օգուտ
քաղել մտածեց: Ամեն քաղաք, ամեն ուեղտ ջանաց իր հասա-
րակութեան ցաւերուն դարման տանելու համար օգտակար հիմ-
նարկութիւն մը, գործ մը երևան բերել: Ո՛ւր է, հրէ է այս-
քան մահմէդական քաղաքներէն ալ այդ տեսակ լուր մը... Ափ-
սոս... ափսոս կոյր ենք եկեր մինչև յաւիտեան ասանկ կ'ոյր
պիտի երթանք: Խարուած ծնելով խաբուած ալ պիտի մեռ-
նինք... Ո՛վ մեր շէյխ-իւլ-իսլամները, միւֆթիները, դատիները,
ախտնդները, ուսուցիչները, ալ բաւական է... բաւական է
այսքան համբերութիւն, այսքան համակերպութիւն Աստուծոյ
սիրուն, կրօնքի, ազգի սիրուն... Մենք ալ մտածենք մեր ժո-
ղովուրդի դարդերուն, մենք ալ փոխուինք մեր ժամանակին

համեմատ... Կը տեսնենք, որ ափ մը ժողովուրդներ՝ շնորհիւ իրենց ստացած ժամանակայարմար կրթութեան և գործ դրած ջանք ու աշխատանքին, նիւթապէս և բարոյապէս գերի են դարձուցեր միլիօնաւոր տգէտ անդամներէ բաղկացած ազգերը: Ամեն ազգ իր սեփական հասարակութեան, ժողովուրդին փրկութեան համար իր ունեցած, չունեցածը, մինչև անգամ հոգին կը զոհէ, որպէսզի գերութեան, անիրաւութեան ենթակայ չըլլայ ան. քիչ մը խելացի ժողովուրդը ուրիշ ազգերու հանած աղմուկին, անոր կեանքին վրայ ուշադրութիւն դարձնելով հանդերձ, իր գլխաւոր մտահոգութեան առարկայ կ'ընեն իր ազգը: Բայց մենք իբր թէ ապահով մեր ազգի առաջադիմութեան մասին, գործելու լաւագոյն առիթները ձեռքէ փախցնելով՝ մեր խելքն ու միտքը ուրիշներու գործերուն տուած ենք... Փոխենք մեր ընթացքը, փոխենք մեր հին գաղափարները, այլապէս ուրիշները մեզ կը փոխեն ուրիշ եղանակով, այսինքն մեզ բողոքովին կ'ոչնչացնեն: Ուրիշները նոյնիսկ ոչինչէն բան մը առաջ կը բերեն, իսկ մենք՝ մեր ազգասէր գերողներէն յարգելի Ֆերիտուն պէյի խօսքին համեմատ, 1880 թիւէն ի վեր գոյութիւն ունեցող մեր «Բարեգործական Ընկերութեան» իրաւունքը կը կորցնենք: Ո՛ւր են մեր գործողները, մեր էֆէնդիները, աղաները, ուսուցիչները, ախուճները, որ համերաշխ գործակցութեամբ խնդրագիր մը պատրաստելով այսպէս գթառատ ժամանակի մը, այսպէս արթուն մնալու ժամանակի մը մէջ, ներկայացնեն հարկ եղած տեղը, մեզ ալ ուսանական ուրիշ հպատակներու կարգին մէջ դասել տան և ընդհանուր իրաւունքներուն մէջ ալ մասնակից ընեն: Ո՛վ դուք մեր գործիչներ ազգը ձեր գիտութենէն, ձեր շնորհքէն շատ բան կը սպասէ, փողոցներու մէջ շրջող ազգի թշուառ զաւակները արտասուածքոր աչքերով դէպի ձեզ կը նայի. թէև բարեփոխութեան կարօտ շատ գործեր ունինք, բայց առայժմ ամենակարևոր և ամենակարելի հարցերու լուծման աշխատենք: Այս ահագին Կովկասի նոյնիսկ մէկ քաղաքին մէջ «Բարեգործական Ընկերութիւն» մը չունինք: Նոյնիսկ մեր մէտրէսէները, որ երբեմն համալսարանի տեղ կը ծառայէին, այսօր գրեթէ գոյութիւն չունին կրնանք ըսել:

Այս դարուն մէջ պէտք է որ մեր ազգի կարիքները ըմբռնենք: Պէտք է որ տեղեակ մնանք հարևան ազգերու յառաջադիմութեան, և միաբանութեամբ, հաւաքական ուժով դիմենք մեր կառավարութեան յանուն մեր փրկութեան և քաղաքակրթութեան: Ամենէն առաջ բանանք նոր տիպի դպրոցներ: Իսկ մեր ունեցած անկանոն վարժարանները կարգի բերենք: Առայ-

Ժրմ Բագուի և Թիֆլիսի մէջ մէյ մէկ ժբարեգործական ընկերութիւն» հաստատենք, ամեն քաղաքի մէջ գրադարան ընթերցարան հիմնենք: Մեր զաւակներու մէկ մասը՝ մեր բանալիք կանոնաւոր դպրոցներն ու մէտրէսէները ղրկելէ յետոյ՝ միւս մասը դէնքը ուս ուսումնարաններու մէջ:

Մեր անհրաժեշտ, անյետաձգելի պէտքը առայժմ ուսումն է: Երբ մենք կ'ունենանք զարգացած սերունդ այն ժամանակ մեր միւս բոլոր կարիքներն ինքնին լուծում կը ստանան»:

ՏԻԳՐԱՆ

Մ Ը Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

«Հայոց Մախնական պատմութիւնը քս» Մոսկէի», կազմեց Դ. Ալթունեան, Վաղարշապատ, 1904 թ., գինն է 25 կ.:

Հոչակաւոր պատմաբանի «Հոռմէական պատմութիւնից» պ. Ալթունեանը հանել է հայոց պատմութեան վերաբերեալ մասերը, Թարգմանել և շաղկապել այս գրքում: Ընդհանուր պատմութեան մէջ միակ դէպքը երբ առանձին կանգ է առնում հայերի մասին դա «մեծն» Տիգրանի ժամանակն էր: Սակայն Տիգրանը հունենալով Պոնտոսի Թագաւոր Միհրդատի—իր տներով—քաղաքական հեռատեսութիւնը և կամքի ոյժը անկարող եղաւ պահպանել իր տէրութիւնը, որ հանդուս էր Կասպիական ծովից մինչև Միջերկրականը և Պարսից Ծոցից մինչև Սև ծովի ափերը: Արևելեան բռնակալութեան հիւքերի վրայ դրած նրա իշխանութիւնը փշուր-փշուր եղաւ կառէ ամանի նման հոռմէական առաջին ուժեղ հարուածից: Եւ այդ «մեծ» ոչնչութիւնը, որին ծառայում էին և ուղեկցում ստրկի նման չորս թագաւորներ, փախաւ հոռմէական երկու լեզէոնի առաջ, վեհերոսութեամբ մերժեց իր աներով անկեցութիւնը և ընկաւ յաղթող հոռմայեցու ոտքերը...

Արժէ կարդալ օտարի լուսաբանութեամբ մեր անցեալի «փառաւոր էջերից» մէկը—համոզուելու համար որ դեռ Քրիստոսից առաջ էլ հայը զուրկ է եղել քաղաքական հեռատեսութիւնից, պետութիւն կազմակերպելու ընդունակութիւնից...

Ոս.